

tat, anar a la torta, trobar-se en confusió' en diversos textos: en el *Fasset*, v. 449 («E assage tota ta forsa / e no't vaja lo cor en orsa»), en un text del S. xv (*AlcM*) i en un poema de Berenguer de Masdovelles (*DAG.*); fou usat també pel mall. Ant. Massot (1502): «Car sens lo auxili de tu, vera mina, / Defall-me l'entendre, e cau-me la força / Sies-me regarde [lleg. regard e] no vaja a l'orça / Mostrant-me la via, que no descamina» (*JMBover, BiEBal.* 1, p. 475.5.7); *dar a l'orsa* 'topar amb dificultat' en un text val. del xv-xvi (*DAG.*). En temps més moderns duen l'expressió a l'*orsa* 'de bolina' Belv. 1805, Lab. 1839, *DFgra.*, *Escrig* (s. v. *orça*), i se'n fa menció en dues cançons populars mall. citades per *AlcM*: «sempre navegam a l'orsa / com a barca de mal temps; / naveguen mos pensaments, / bona amor, per causa vostra» i «Es convent anirà a l'orsa / que jo monja no seré; / ¿No sabeu que no està bé / fer una monja per força?» (una variant men. d'aquesta cançó en Camps Mercadal, *Folkl. Men.* 1, 193). Segons Amades-Roig (*BDC* XII, 1924, 4) *anar a l'orsa* és usual avui a la costa de Llevant i de Ponent, però, com consta en *DECH* IV, 316b1, a la costa del Principat es diu més aviat amb un masculí *anar* o *navegar a l'ors*, Sant Pol (1936, J. C.) i a l'Escalà (1937).

És freqüent també, en sentit recte o figurat, en textos occitans del S. XIII i de les primeries del XIV (*PSW*). El català R. Vidal de Besalú empra (c. 1200) la variant *ad orsa*: «E dis que ja Dieus joy no l renda, / Si ja lai va, qui non lo-n forsa, / C'amors, que-l fai *anar ad orsa*, / Li tol lo talen e-l transporta» (*PSW* v, 529a). Raimon Ferat escriu: «Le gentils homs s'en vay a forza / Per mar et am rems et a l'orza. / A Mayorguas s'en es venguts» (ib., 528b) i un altre cop: «Per l'ira del mal temps s'en vay li naus a forza, / S'una milla va drech, catorze vay a l'orza» (ib.). En aquest darrer passatge l'editor del text interpreta el sentit com a «gauche», però Levy protesta remarcant que *va drech* no significa allí «a la dreta» sinó més aviat «directament» o «dret, en posició vertical», i respecte a aquest punt observa JCoromines (*DECH* IV, 314a22ss.) que quan hom *orsa* una embarcació, que va a la vela, ella s'inclina per l'empenta del vent fins gairebé tocar l'aigua, sobretot si el vaixell és petit. La locució en qüestió es dona també en italià antic (Tomaseo) i fou usada per Dante: «e ferì 'l carro di tutta sua forza; / ond' el piegò come nave in fortunà, / vinta da l'onda, or da poggia, or da orza» (*Purg.* XXXII. 117), i una expressió anàloga es troba en Petrarca i en altres clàssics italians. Francesco da Buti, que va escriure a Pisa en 1385, referint-se a aquest passatge de Dante ens explica que «*orza* è una fune», per la qual Dante «intende lo lato *sinistro* della nave»; val a dir, doncs, que per a ell *orza* ultra el sentit de 'corda del car' designava el costat esquerre de la nau (babord). D'aquesta accepció, segons Jal, *orza* es va aplicar per extensió a la banda d'on ve el vent: sotavent (vegeu nota 1),⁴ sentit que trobem també en occità modern.⁵ Pel francès antic God. (s. v. *orce*, amb variants *orche*, *ourse*) dona només l'acc. de 'babord' i la locució a

l'orce 'a babord' (però cf. *orche* 'cap de corda' en doc. de 1382, supra). Hi ha un exemple d'*orche* en un text que sembla ser de la primera meitat del S. XIV («une galie / --- / qui venoît vers la roche a forche / Del vent que se feroît en l'orches») i a *horche* en Rabelais («descouvrimes une navire marchand faisant voile a horche vers nous») i en algun text del S. XV; *aller a (l') orce* en Renart, i en les *Gestes des Chiprois* (tots dos de la 1.ª meitat del S. XIV), i en Bélon (1553), *aller orce* en text de 1606; i a *pouge*, a *ourse* en un passatge del poeta Est. Deschamps, S. XIV («Le patron fait le timon gouverner / A pouge, a ourse et leur chanson chanté») i en un altre text. En castellà *ir a orza* apareix en el segon quart del S. XV, i aquesta expressió amb la seva variant a la *orza* és freqüent en els clàssics del Segle d'Or; en el *Guzmán de Alfarache* figura com a nom de cap de corda, *orza de avante* i *orza de novela*, italianismes evidents (*DECH* IV, 313b 27ss.); l'acc. de 'costat esquerre de la nau' des del Victorial (Terlingen).

Tot mostra que el mot tenia arrelament ferm, des d'un principi, a les costes occità-catalanes i italianes. El sbr. *na ortsu* i el neogrec *ὄρτζα* són presos de l'italià; també és un manlleu d'aquesta llengua el turc *orsa* (juntament amb *poca*, *boca*, pron. amb -ğ-) amb tota la seva fraseologia (*orsa alabanda*, *orsa boca*, *poca alabanda*).⁶ El mot apareix també en l'àrab: un escoliasta de l'Ansari (espanyol del S. XIV que va escriure a l'Orient, segurament no posterior al poeta, ens informa que hom usa *dirša* (que s'ha d'esmenar com *dírša*) en el Mediterrani en el sentit de la navegació a la bolina, i avui se sent *órša* en l'àrab de Marroc i *áursa* o *ursá* en altres punts d'Àfrica (Simonet, s. v. *órša*; Dozy, *Suppl.* I, 434a). Com que en l'àrab no existeix una arrel *d-r-š* hem de concloure que és mot d'origen romànic.⁷ En castellà també deu ser un manlleu, si bé antic, però més aviat del català que de l'italià com ho vol Terlingen; notem que el mot té ò oberta en italià, en occità modern i en català (veg. a més els exemples antics citats d'aquestes llengües on *orsa* fa rima amb *força*, *-za*), i el vocalisme corresponent castellà altrament hauria de ser *ue*. Raons cronològiques i geogràfiques ens obliguen a considerar el port. *orça* també un estrangerisme (documentat al principi del S. XVI).⁸ D'altra banda, no és ben clar si és autòcton o un manlleu el fr. ant. *orce* (*ourse*, *orche*). Com hem vist la seva documentació no és tan antiga com en el sud, si bé ja es troba en textos de la 1.ª meitat del S. XIV (*Renart*, *Gestes des Chiprois* etc.), i el fet que no hagi perdurat a la llengua moderna pot ser un indicatiu que no era ben arrelat. Per aquestes raons JCoromines s'inclina a considerar-lo un manlleu, però reconeix que aquesta suposició no és gens segura, atès la relativa abundància de la correcta normando-picarda *orche* (documentada ja en 1382 com a 'cap de corda', i com a *orche* 'de bolina' en Rabelais i en alguns textos més antics).⁹ En tot cas, però, el mot no està ben representat en el romànic a l'Atlàntic i és essencialment mediterrani.

I de fet sembla haver-se percebut ja pels antics com